

УДК 39(477.74):341.43:004.738.5 1940

ДЕЯКІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕПОРТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В (1940-1950-х РОКАХ)

У статті розглянуті усі чотири етапи депортації українського населення з території західної України в 1940-1950-х роках: 1944-1946 рр. – «обмін населенням», 1947 р. – операція «Вісла», 1948 р. – демаркація державного кордону між СРСР і РП, 1951 р. – обмін прикордонними ділянками державних територій. Звернуто увагу на особливість кожного з них та використано інтернет посилання, як джерело їх дослідження.

Ключові слова: *українці-переселенці, етнічність, дослідження, інтернет-посилання.*

«Обмін населенням» 1944-1946 рр. Виселення українців з Польщі в УРСР. Влада Української Білоруської та Литовської РСР у вересні 1944 підписали договір із Польським комітетом

національного звільнення (польск. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego), згідно якого відбувався «обмін населенням» – етнічні поляки відправлялися в Польщу, а росіяни, білоруси, литовці – у СРСР.

Перші ешелони з поляками із УРСР й українцями з Польщі відправлялися вже у листопаді 1944 р. 6 липня 1945 р. було укладено радянсько-польськ угоду «Об обмене населением». Воно формально надало право вільного добровільного виходу із радянського громадянства осіб польської і єврейської національностей і членам їх сімей, що складався в польському громадянстві до 17 вересня 1939 р., і переселення їх у Польщу. У відповідності з цією угодою відправка почалася в лютому 1946 р., займалося цим Переселенське управління під контролем Спеціальної контрольної комісії при Раді міністрів Союзу РСР.

На 31 жовтня 1946 року з СРСР в Польщу було переселено майже 1,1 млн осіб (з них 810 415 чол. з території УРСР), у тому числі більше 143 тисяч євреїв, які не затримуючись переправлялися в Британську Палестину. З Польщі до УРСР прибуло близько 518 тис. осіб (у тому числі 482 800 чол. – в УРСР). Закінчення строків переселення з Польщі в УРСР кілька разів переносилося (спочатку радянська сторона оцінювала число переселенців в 391 тисячу осіб) з лютого, потім з середини 1945 на осінь, а потім на початок літа 1946 р. Фактично переселення з Польщі проходило до початку осені 1946 р., а про офіційне завершення було оголошено лише на початку травня 1947 р.

За розрахунками польської сторони, після завершення переселення на території Польщі залишалось трохи більше 20 тисяч українців, русинів, лемків. До зими 1946-1947 років оцінки були підвищені до 50 тисяч, а потім і до 80 тисяч. Серед причин, за якими населення відмовлялося виїжджати в УРСР, крім очевидного небажання покидати рідні місця і майно (переселенці брали з собою довідки про залишене майно на підставі яких їм виплачувалася належна матеріальна компенсація в СРСР), автори робіт, що вийшли в кінці

XX – на початку XXI століття, відзначають і вплив як пропаганди ОУН(б), яка обіцяла їм «висилку в Сибір», так і дії підрозділів УПА і СБ ОУН (б), фізично знищували записалися на виїзд. Також ними знищувалися члени переселенських комісій.

1947 р. – операція «Вісла». Цього року відзначається дата 70-річчя з часу проведення польською владою акції “Вісла” (28 квітня – 29 липня 1947 року). Операція «Вісла» – етнічна чистка, здійснена у 1947 році (початок – 29 березня) за рішенням партійного і державного керівництва СРСР, Польської республіки та ЧСР. Полягала у примусовій, з використанням військ (СРСР, Польської республіки, ЧСР), депортації українців з їхніх етнічних територій, – Лемківщини, Надсяння, Підляшшя і Холмщини, – на території у західній та північній частині польської держави, що до 1945 року належали Німеччині, так звані "повернені території" (пол. *ziemie odzyskany*).

Приводом до початку Операції Вісла стала загибель 28.03.1947 в районі с. Яблоньки (на шосе між Балигородом і Тісною) у бою з відділом УПА (командир – майор С. Хрін) заступника міністра оборони (II віце-міністр національної оборони) Польської республіки генерала К. Свєрчевського. Цього ж дня на засіданні політбюро ПРП було прийнято рішення про цілковиту депортацію українського населення у новостворені на колишніх німецьких землях воєводства – Вроцлавське, Гданське, Зеленогірське, Кошалінське, Ольштинське, Познанське і Щецинське.

Депортаційні заходи проходили в три етапи:

- 1) з 28.04.1947 до 15.06.1947 виселялись українці з повітів Ліско, Сянік, Перемишль, Ясло, Кросно, Любачів, Горлиці, Ярослав;
- 2) до 30.06.1947 вивозилося українське населення з повітів Новий Сонч, Новий Тарг, Томашів Любельський, Грубешів.
- 3) до кінця жовтня 1947 депортовано населення з решти повітів Закерзоння.

На 31.07.1947, за польськими даними, було переселено 140 575 осіб, ув'язнено в концтаборі Явожно 3800 чол., убито 655 чол., заарештовано 1466 членів українського руху Опору.

1 серпня 1947 таємна інспекція Державної комісії безпеки наказала командувачам Краківського і Люблінського воєводств виселити всіх українців, що залишилися на їх території після акції «Вісла», без огляду на ступінь лояльності і партійну приналежність та організувати контрольні бригади з перевірки кожного виселеного села, щоб у них не залишилася жодна українська чи змішана родина.

Намагаючись прискорити асиміляцію переселенців, органи влади, звичайно, допускали переїзд в одну місцевість не більше 3-4 українських родин.

До кінця 1947 у місяць, звідки було депортовано українське населення, переселено близько 14 тис. осіб польської національності. 27 серпня 1949 року у Польській республіці урядовим декретом українці позбавлені права на господарства, з яких вони були виселені під час акції «Вісла» і на залишене там нерухоме майно.

1948 р. – Демаркація державного кордону між СРСР і РП. Положення договору передбачали створення змішаної демаркаційної комісії з місцеперебуванням у Варшаві через 15 днів після обміну ратифікаційними документами. Робота комісії проходила у дві сесії – Варшавську (засідання № 1-24 (7.03.1946 – 7.05.1947 рр.)) і Московському (засідання № 24-32 (8.04. – 8.07.1948 р.))⁶. Якщо рішення про демаркацію державного кордону приймалося у Москві, то практичне виконання її було покладено на керівництво УРСР.

Так, згідно цього договору Рада Міністрів Української РСР своєю постановою № 584-0038 від 14 квітня 1946 р. затвердила представництво уряду УРСР по відселенню в зв'язку з демаркацією державного кордону між СРСР і Польською Республікою в наступному складі: О. С. Булгаков (голова), О. А. Борецький (відповідальний секретар), В. В. Чернишов (економіст-статист);

референти: Б. М. Головинський, М. К. Катко, Е. Д. Мартиш, О. П. Луценко, М. О. Романовський, Ф. К. Чаруха.

Район діяльності представництва по відселенню визначався державним кордоном між УРСР і Польщею – від річки Салакії на півночі, до річки Сян в селі Соліні Нижньо-Устрицького району Дрогобицької області на півдні. На представництво уряду УРСР було покладено виконання таких завдань:

1. Організація і проведення реєстрації радянських громадян на відселення з території, що відійшла від СРСР до Польщі і польських громадян з території, що відійшла від Польської Республіки до УРСР.

2. Організація і проведення реєстрації населення, яке залишалося на території, що відійшла до однієї з договірних сторін.

3. Опис і оцінка державного і приватного майна та організація прийому і передачі майна, залишеного на території тієї чи іншої сторони.

4. Встановлення термінів відводу прикордонних військ на демаркований кордон по окремим ділянкам. Місцем постійного перебування представництв обох держав був визначений районний центр Дрогобицької області – Медика.

Початок роботи обох представництв був встановлений 18-го квітня, а закінчення – 24 травня 1948 року. Смуга відселення займала територію вздовж радянсько-польського кордону на відстані близько 200 кілометрів. У восьми місцях демаркований державний кордон співпадав з існуючим вже тимчасовим кордоном, встановленим у 1945 р. і створював, таким чином, вісім самостійних замкнутих територіальних ділянок, із яких на Дрогобицьку область припадало 5, а на Львівську – 3.

Робота по відселенню українського населення з території, що відійшла до Польщі, в зв'язку з демаркацією державного кордону між СРСР та Польською Республікою була завершена в термін, в повній відповідності з раніше наміченим планом – 22 травня 1948 р. 24 травня командування радянських і польських прикордонних

військ відвели свої війська на демаркований кордон на останній ділянці – Медика, Яксманичі, Седліське, Мальговичі і Рожубовичі.

Відводу військ передувала передача органами радянської влади державного і громадянського майна, залишеного для польської держави. Так, з території, що відійшла до Польщі, були відселені 2388 господарств із загальною кількістю 9125 осіб або 91% від усього населення. Залишились, вже тепер на польській території, 275 господарств із загальною чисельністю 907 осіб. З поміж тих, хто залишився, поляки складали 524 особи і 383 особи – українці. До осіб української національності відносились члени змішаних українсько-польських сімей, главами яких за національністю були поляки¹². Відселене населення з території, що відійшла від СРСР до Польщі, за національними ознаками ділилося: українців – 8716 осіб, росіян – 280 осіб, поляків – 115, білорусів – 4, інших національностей – 10 осіб. За статтю і віком: чоловіків – 4109 осіб, із яких до 13 років включно – 1297 осіб, від 14 до 55 років – 2328 осіб і старші 55 років – 484 особи; жінок – 5016 осіб, з яких до 13-ти літнього віку – 1303 особи, від 14 до 50 років – 2906 осіб і зверх 50 років – 807 осіб. За родом зайнятості: селян – 5353 особи, промислових робітників – 138, транспортних працівників – 116, службовців – 359, вчителів – 60, медпрацівників – 17, кустарів – 3, інших – 331 особа¹³. Відселені жителі вивезли з собою на нове місце проживання у райони Львівської та Дрогобицької областей 1051 коней, 2716 голів великої рогатої худоби, 1917 знарядь для обробітку землі і 20 збиральних машин.

В результаті відходу даної території СРСР до Польщі і відселення звідси місцевих жителів було передано польським властям державного і особистого майна громадян на загальну суму 37263,4 тис. крб., (у цінах 1940 р.), в тому числі державного майна на суму 18841,0 тис. крб. та майна громадян на суму 18239,0 тис. крб. Крім того, польській стороні без оцінки вартості безкоштовно було віддано 2124 гектарів державного лісу, 23,47 га державних фруктових садів, 55,490 га фруктових дерев в садах

відселених громадян¹⁴. В числі споруд, переданих польській стороні, значилося також 6 дзотів загальною вартістю 871900 крб.

Остання депортація 1951 р. У 1951 році відбувся польсько-радянський обмін ділянками територій, один з найбільший мирний обмін територіями в історії Польщі і Радянського Союзу. Згідно з угодою складеною у Москві 15 лютого 1951 року, Народна Республіка Польща і Союз Радянських Соціалістичних Республік обмінялись ділянками державних територій площею по 480 км² [1, с. 26].

Угода ґрунтувалась «на принципі взаємного обміну кілометр на кілометр», в результаті якого Польща отримувала ділянку у Дрогобицькій області загальною площею 480км², передаючи Радянському Союзу рівну за розміром ділянку у Люблінському воєводстві. Розташована на цих територіях нерухома власність передавалася безоплатно й у справному стані, а її вартість компенсації не підлягала. Кожна сторона могла вивозити своє рухоме майно, зернове і невстановлене обладнання. Населення, що проживало на переданих ділянках, мало залишатися у межах своєї держави, яка самостійно вирішувала питання про його переселення. Передана Польщі ділянка здавна відносилась до етнічних земель бойків. Однією з умов обміну було виселення місцевого населення. Жителів села Устянове, Нижньо-Устрівського району, Дрогобицької області переселили у село Маринове, Березівського району, Одеської області.

У свій час, колишній директор Державного архіву Одеської області, Іван Іванович Ніточко, написав декілька книг про переселенців 1951-го року: «Остання депортація» та «126 днів». В них автор описав переселення жителів с. Устянове, Нижньо-Устрівського району, колишньої Дрогобицької області у село Маринове, Березівського району, Одеської області, серед котрих були й мої предки. За ініціативою І. І. Ніточко у селі Маринове збудовано пам'ятний знак на котрому викарбувано 159 прізвищ глав сімей переселенців.

У своїх працях він описує як і сам аспект переселення, так й адаптацію людей до нових умов життя. Іван Ніточко пише про умови перевезення: коли людей саджали у вагони для худоби по 150-200 чоловік і вивозили з рідної землі, поселення їх на місці прибуття до тимчасових житлових споруд, а інколи їх підселяли до місцевих, бо житла були не добудовані, або ж їх не вистачало, описував те як переселенці до всього звикали, навіть до клімату, те як люди працювали у колгоспі, ким працювали, як одружувалися і таке інше.

Ніточко І. І. стверджує, що Сталін і Хрущов здійснили переселення 1951 року виключно з економічних причин і бажання показати свою підтримку прокомуністичному уряду Польщі. У своїх працях, не зважаючи на широкий пласт документальних матеріалів, йому не вдалося висвітлити історію та сучасний план розвитку громад переселенців. Автор свідомо подає в додатках документи, які є на зберіганні в Державному архіві Одеської області, вважаючи що вони викличуть цікавість у дослідників депортації 1951 року, які зможуть порівнювати масштаби самого переселення та трагедії для самих переселенців.

Різні види джерел дослідження депортацій українського населення в 1940-1950-х рр., відіграють важливу роль у вивченні питання переселень. На теренах інтернету, інколи можна знайти важливу інформацію: книги, наукові статті, газетні вирізки, фотографії, карти тощо. Проте цю інформацію необхідно ретельно перевіряти, бо вона не завжди може бути достовірною.

Список використаної літератури та джерел

1. Цаль Андрій. Етапи переселення українців з Польщі у 1944-1946 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obereg.at.ua/publ/2-1-0-32>. (14.05.2017)
2. Інформаційні матеріали Українського інституту національної пам'яті до 70-річчя з часу проведення польською владою акції

- «Вісла» [Електронний ресурс].Режимдоступу:
<http://www.memory.gov.ua/methodicmaterial/informatsiini-materiali-do-70>. (14.05.2017)
3. Сорока Юрій. Демаркація українсько-польського кордону у 1946 – 1948 роках [Електронний ресурс] / Юрій Сорока. – Київ : Друк, 2011. – 8 с. – Режим доступу:
<http://yandex.ua/clck/jsredir?from=yandex.ua>. (14.05.2017)
4. Ніточко І. І. Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року [Електронний ресурс] / І.І.Ніточко. – Одеса: Прескур'єр, 2011. – 240 с. – Режим доступу:
http://kraeved.od.ua/book/n/nitochko_deportaciya.php. (14.05.17)
5. Ніточко І. І. 116 днів. Історія останньої депортації [Електронний ресурс] / І.І.Ніточко. – Одеса: Прескур'єр, 2016. – 335 с. – Режим доступу:
<http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php?url=/notices/index/IdNotice:343934/Source:default>. (14.05.17)

Maxim Dubna

INTERNET AS A SOURCE OF THE INVESTIGATION OF DEPARTMENTS OF THE UKRAINIAN POPULATION IN (1940 - 1950TH CENTURIES)

The article examines all four stages of the deportation of the Ukrainian population from the territory of Western Ukraine in the years 1940-1950: 1944-1946 - "population exchange", 1947 - operation "Wisla", 1948 - demarcation of the state border between the USSR and RP, 1951 - exchange of border areas of state territories. The attention is paid to the peculiarities of each of them and the Internet links are used as a source of their research.

Key words: *Ukrainian settlers, ethnicity, research, Internet links.*